

**KNYGA, PRATURTINANTI MŪSŲ INTELEKTUALINĘ PATIRTĮ –
doc. dr. Sauliaus Kanišausko mokslinės monografijos „Filosofija ir
psichologija: santykis ir pasaulėvaizdžio kontekstai“ recenzija**

Prof. habil. dr. Juozas Algimantas Krikštopaitis

Lietuvos kultūros, filosofijos ir meno institutas

Sauliaus Kanišausko monografija „*Filosofija ir psichologija: santykis ir pasaulėvaizdžio kontekstai*“ – ambicingas darbas, provokuojantis ginčytis, nesutikti su kai kuriomis autoriaus tezėmis, nes jis kelia itin sudėtingas interdisciplinines problemas, apimančias ne tik filosofiją ir psichologiją, bet ir modernųjį bei postmodernųjį mokslą, mokslo istoriją ir metodologiją, ne mažiau sudėtingas etikos ir humanizmo problemas.

Jau pirmame monografijos skyriuje („Psichologija, filosofija ir mokslas“) autorius, analizuodamas filosofijos ir psichologijos raidos istoriją bei jų „skyrybų“ priežastis, ne tik parodo, kad tarp psichologų ir filosofų atsiradusio „plyšio“, konservatyvaus „arealų pasiskirstymo“ priežastis buvo įsivyravusi pozityvistinė ideologija, bet ir brėžia gaires, nurodančias, kaip būtų galima tiesti intelektualius tiltus tarp dviejų giminingų to paties žemyno krantų.

Abejonių, kad psichologai ir filosofai „nesusikalba“, nekyla. Psichologijos kryptys, pasivadinusios (ar pavadintos) „moksline psichologija“, nuo pat pradžių buvo kategoriškai prieš bet kokį filosofavimą ir pareikalavo psichologijoje vadovautis griežtais gamtos mokslų (pirmiausiai fizikos) metodais. Šis reikalavimas (tiesa, kiek sušvelnėjęs) išliko ir dabar. Gamtos moksluose atsiradę ir vėliau „mokslo filosofijoje“ įprasminti bei eksplikuoti „moksliškumo kriterijai“ ilgam ir aklinau uždarė duris ne tik filosofijai, bet ir į psichologiją besiskverbiančioms tokioms jos srovėms, kurios vėliau buvo pavadintos „gelmių psichologija“, „humanistine psichologija“ ir pan. Taigi pradėjo „nesusikalbėti“ ne tik filosofai ir psichologai, bet ir kai kurių psichologijos kryptų atstovai. Autorius atkreipia dėmesį ir į tai, kad kai kurie „mokslinės psichologijos“ atstovai dar visai neseniai rimtai kėlė klausimą dėl „mokslo filosofijos“ idėjų taikymo „mokslinei psichologijai“ būtinybės.

Tad filosofijos ir psichologijos skirties problema egzistuoja iki šiol. Dar daugiau, tik retas filosofas bei dar retesnis psichologas drįsta ieškoti sąlyčio gijų, o ir tos paieškos dažniausiai apsiriboja kokios nors konkrečios sprendžiamos problemos kontekste.

Štai šiuo požiūriu S. Kanišausko darbas yra ne tik originalus – aptariamai problemai skirtų darbų Lietuvoje apskritai dar nebuvo, o ir pasaulinėje literatūroje jų retoka, – bet ir, kaip minėta, drąsus, bandantis apimti tai, ko neįmanoma apimti.

Siekdamas pagrįsti mintį, kad iš filosofijos gelmių kilusi psichologija neturėtų atsiriboti nuo filosofinių įžvalgų, autorius, remdamasis gausia mokslo istorijos medžiaga, parodo, jog net tie psichologai, kurie buvo kategoriškai prieš „filosofavimą“, patys savo pažiūroms ieškojo vienokių ar kitokių ontologijų bei epistemologijų atramos taškų, t. y. filosofavo.

S. Kanišauskas gana aštriai kelia klausimą: kodėl „mokslinė psichologija“, moksliškumo etalonu laikydama fiziką, dar iki šiol orientuojasi į XVII a. vidurio–XIX a. pabaigos fiziką ir apskritai mokslo metodologiją? Šią problemą jis analizuoja antrame monografijos skyriuje „Epistemologinės psichologijos problemos“. Faktiškai šis skyrius – tai trumpa modernios mokslo epistemologijos santrauka. Vien tik aptariamų problemų (moksliškumo kriterijai, „laikmečio dvasia“, „tematinis kryptingumas“, paradigmos ir mokslinių tyrimų programos, verifikacijos ir falsifikacijos principai, teorijų ir mokslinių faktų santykis, metodologinis atomizmas ir holizmas, papildomumo ir neapibrėžtumo principai, redukcionizmo problema ir t. t.) įvairovė gana įspūdinga. Visame monografijos tekste „raudona gija“ driekiasi dvi – „tematinio kryptingumo“ (kurį autorius linkęs išplėsti iki pasaulėvaizdžio sampratos) ir neoredukcionizmo – temos.

Autorius „neoredukcionizmo“ apibūdina kaip pastangas redukuoti patį redukcionizmą. Neoredukcionizmas, autoriaus požiūriu, reiškiasi dviem artimais pavidalais: „moderniuoju redukcionizmu“ (J. Werle) ir „metodologiniu redukcionizmu“ (L. Baženov). Neoredukcionistinis požiūris į pasaulio pažinimą, autoriaus manymu, bene giliausiai yra implikuotas kompleksiško paradigmoje, kuri trumpai, bet pakankamai išsamiai apibūdinta trečiame skyriuje „Sinergetinė paradigma ir psichologija“.

Šis monografijos skyrius – vienas iš įdomiausių ir sudėtingiausių. Sinergetika, susiformavusi prieš 25–30 metų, – dar itin jaunas interdisciplininis mokslas, dažnai vadinamas „postmoderniuoju mokslu“ ir pretenduojantis į paradigmos statusą. Lietuvių kalba literatūros, skirtos sinergetikos problemoms, praktiškai beveik nėra, ir monografijos autorius ryžosi užpildyti šią spragą. Tiesa, su tam tikra intencija – bandyti sinergetinius dėsningumus „neoredukuoti“ į psichologijos sritį. Tai nelengvas uždavinys tiek dėl sinergetikos daugiaplaniškumo ir abstraktaus universalumo, tiek dėl joje implikuotų netiesinių procesų. Autorius, ankstesniame skyriuje perteikęs „neoredukcionizmo“ esmę, kaip minėta, ryžosi gan rizikingam žingsniui – „neoredukuoti“ sinergetikos dėsningumus į psichologijos sritį. Autoriaus pateiktus „neoredukcijos“ pavyzdžius reikėtų vertinti kaip itin originalius net ir pasaulinės literatūros kontekste, kita vertus, jau vien dėl to juos reikėtų vertinti ir itin atsargiai. Jie reikalauja išsamaus specialistų patikrinimo. Skaitytojui šis skyrius, nepaisant autoriaus pastangų svarbiausias idėjas perteikti kuo paprasčiau ir net vaizdžiau, gali būti sunkokai suvokiamas jau vien dėl matematikoje, fizikoje, chemijoje, biologijoje, kibernetikoje ir kituose gamtos moksluose vartojamos terminologijos, netrivialių teorijų gausos.

Sinergetikoje implikuotas teleologinis principas autorių inspiravo ketvirtame monografijos skyriuje aptarti determinizmo problemas, aktualias ir psichologams. Literatūroje *determinizmo* ir *priežastingumo* sąvokos dažnai vartojamos sinonimiškai ir net painiojamos, teikiamos skirtingomis prasmėmis. Net psichologijoje radęs daugybę teikiamų determinizmo ir priežastingumo formų autorius ryžosi (sekdamas „Okamo principu“ bei Tomu Akviniečiu) „atsisakyti nereikalingų esmių“ ir pateikė savąją sisteminio determinizmo koncepciją. Ją suformulavo tiek analizuodamas Aristotelio bei V. G. Leibnizo idėjas, tiek pasinaudodamas jau aptartais sinergetikos dėsningumais. Autoriaus požiūriu, norint susieti visas pasaulyje esančias sąveikas pakanka diachroninio ir sinchroninio priežastingumo tipų interakcijų, kurių metu neišvengiamai kyla chaoso būviai, aprašomi tikimybinio priežastingumo sąvokomis. Interakcijos reiškiasi grįžtamaisiais ryšiais ir būtent jie nulemia įvykių teleonomiškumą. Autoriaus požiūriu, būtent toks sisteminio determinizmo modelis „permeta lieptus“ per idealizmo ir materializmo (informacinių ir fizinių procesų) prarają, „aprupia“ visus kitus „horizontalius“ priežastingumo tipus, eksplikuojančius specifinius objektų ir reiškinių ryšius.

Penktame – septintame monografijos skyriuose S. Kanišauskas jau iš „metafizinių“ ir humanistinių pozicijų, jas paremdamas ankstesniuose skyriuose plėtotomis idėjomis, aptaria gana aštrias psichologijos ir etikos, psichologijos ir humanizmo, psichologijos ir religinio tikėjimo, netgi alkoholizmo bei narkomanijos problemas, pastarąsias siedamas ir su netrivialia transpersonaline psichologija. Šie skyriai, nestokojantys tiek konceptualių teiginių, tiek empirikos, provokuoja mąstyti ir prieštarauti, prieštarauti ir mąstyti. Neslėpdamas savojo „tematinio kryptingumo“ autorius nuosekliai plėtoja mintį, jog tiek žmogaus elgesį, tiek jo motyvus ir tikslus, netgi fizinę sveikatą apibrėžia aukščiausi žmogaus „vidinių struktūrų“ lygiai, buitinėje kalboje vadinami „siela“, „dvasia“.

Tekstą skaityti nėra lengva ne tik dėl jo interdisciplininio pobūdžio, bet ir dėl to, kad reikia brautis per autoriaus susintetintų žinių labirintus. Tam reikia ir pasiruošimo, ir nerimastingo smalsumo. Pagaliau tai yra vienas iš teksto trūkumų – nemaža neaiškių minties posūkių, mįslingų frazių, sudarančių gana ryškų informatyvaus „triukšmo“ foną. Nors didelės apimties interdiscipliniame darbe tam tikri pasikartojimai neišvengiami, tačiau vis dėlto krenta į akis gal kiek per dažnai kartojama dualizmo problema, Juvenalijaus ir Vydūno neakivaizdinis „ginčas“ dėl sveikatos šaltinio ir t. t.

Skaitydamas rankraštį atkreipiau autoriaus dėmesį į tai, kad determinizmo problemos kontekste jo siūloma laiko kaip „dažnio išvestinės“ koncepcija yra rimtai svarstyтина, nes būtent laiko, o ne dažnio sąvoka yra fundamentali. Be abejo, autorius turi teisę turėti savo

požiūrį, tačiau, mano nuomone, jį reikėtų ne tik rimčiau pagrįsti, bet ir eksplikuoti. Kol kas šis požiūris yra tik deklaratyvi paraiška galbūt ateities tyrinėjimams.

Nepaisant siūlomo sisteminio determinizmo modelio novatoriškumo, trūksta konkrečių šio modelio taikymo pavyzdžių. Modelio (konceptijos) abstraktumas vargiai leidžia suvokti, kaip jį galima būtų taikyti konkrečiuose tyrimuose. Tarp kitko, dar skaitydamas rankraštį siūliau autoriui determinizmo problemai skirto teksto pagrindu parengti straipsnį kuria nors užsienio kalba – lietuvių filosofinėje tradicijoje pastaroji problema per menkai išgvildenta, kad ją galima būtų kvalifikuotai vertinti.

Galėčiau paminėti ir kitas ginčytinas problemas. Pavyzdžiui, mano požiūriu, Zenono Elėjiečio aporijos kiek dirbtinai siejamos su G. Berkeley subjektyviojo idealizmo esme; gana paviršutiniškai (pernelyg populiariai) aptartas neapibrėžtumo principas; pernelyg pabrėžiamos V. G. Leibnizo idėjos ir t. t. Prieštarinę įspūdį palieka antrasis monografijos skyrius. Kaip minėta, jame gana plačiai aptariamos sudėtingos mokslo filosofijos ir epistemologijos problemos, kita vertus, tam aptarimui stinga gilesnių įžvalgų, grindžiamų naujausiais tyrinėjimais. Tiesa, reikia pasakyti, jog tą prieštarumą autorius tiesiog „užsiprogramavo“ – monografijos adresatai yra ne tik profesionalūs filosofai, bet ir nuo filosofijos nutolę psichologai, studijuojantys tiek filosofiją, tiek psichologiją. Todėl išsamesnis epistemologijos ir mokslo filosofijos problemų aptarimas, autoriaus nuomone, turėtų būti kito darbo tema.

Atkreiptinas dėmesys ir į teksto stiliaus netolygumus. Pirmieji keturi skyriai parašyti tradiciniu „moksliniu“ stiliumi, o likusiuose krenta į akis „postmoderniojo diskurso“ stiliaus ypatumai. Autorius čia savęs nevaržo „įrodinėjimais“ ar kreipiniais į autoritetus, o išsako savo autentišką požiūrį, kelia nors ir senas, tačiau iki šiol be atsako likusias bei provokuojančias problemas.

Be jokios abejonės, monografija ne tik dėl joje implikuotų diskutuotinių problemų, bet ir dėl teikiamų originalių filosofinių hipotezių sukels norą ginčytis, nesutikti ir siūlyti alternatyvas. Jos euristinis pobūdis gan akivaizdus. Tekstas turi dar vieną įdomią ypatybę – potencialias galimybes „daugintis“, virsti gal net keliomis knygomis, skirtomis nuodugnioms intriguojančių klausimų studijoms. Interdisciplininuose labirintuose regima viltis praturtinti intelektualinę kultūrą. Net ir svarstytinis tezés, mano nuomone, yra ne tiek darbo trūkumas, kiek jo pranašumas, verčiantis skaitytoją gilintis į reikšmingus pažinimo ir žmogaus egzistencijos klausimus, praturtinti intelektualinę patirtį.

